
KÖNYVEKRŐL

ENYEDI ZSOLT

A magyar politikai rendszer – közelről

Körösényi András: A magyar politikai rendszer tankönyve
(Osiris tankönyvek, 1998)

Hozzászólásomban* néhány számomra különösen izgalmas részletben szeretnék elmerülni, egyben olyan pontokat emelve ki Körösényi András munkájából, amelyek vitára adhatnak alkalmat. Előtte azonban néhány mondat a mű egészéről:

Körösényi munkáját nagyszabású, magas színvonalon véghezvitt vállalkozásnak tartom. Ha a magyar politika iránt érdeklődők számára egyetlen könyvet kellene ajánlanom, akkor ez lenne az. A mű legnagyobb érdeme az analitikus kategóriák sikeres párosítása az empiriával, a lenyűgöző információgazdagság, és az intézmények komplex vizsgálata az alkotmányos szabályok, a politikai gyakorlat, a pártrendszer, a politikai kultúra és a személyiségek szerepének kombinációjában. A kötet lefedi a magyar politikai rendszer számos olyan különböző aspektusát, amelyeket többnyire egymástól elkülönült szaktudományok tanulmányoznak. Persze így is kimarad vagy csak említés szintjén kap helyet jó néhány, politikailag releváns terület. A szerző által elismerteken túl, hasonló nyugati művekkel egybevetve, a könyvbe kíváncsiak volna információk a nemek szerepéről és arányáról a döntéshozó testületekben, vagy a magyar politikai rendszert az európai és nemzetközi rendszerekhez kapcsoló intézményekről, illetve, a magyar viszonyok sajátosságaiból kiindulva, az etnikai önkormányzatok hálózatáról. Az idegen nyelvű kiadásban pedig szerencsés lenne rövid ismertetőt adni a magyar külpolitika, gazdaságpolitika és társadalompolitika tipikus dilemmáiról is. Összességében azonban elmondható, hogy a könyv nemcsak pontosságá, vi-

* Elhangzott a Magyar Politikatudományi Társaságban a kötetéről 1998. április 30-án rendezett vitán.

lágos megfogalmazásai, komparatív szemlélete és a politikatudomány fogalmi rendszerének invenciózus használata, hanem enciklopédikus jellege révén is alapvető hivatkozási ponttá válhat a magyar politikatudományban.

A továbbiakban néhány megkérdőjelezhető, illetve továbbgondolásra érdemes megállapításra szeretném felhívni a figyelmet.

Örökség. A könyv nagy lendülettel indul, a szerző néhány sorban összefoglalja az elmúlt ezer év örökségét. Véleményem szerint ez jól sikerült, bár bizonyára lesznek a kákán is csomót kereső történészek, akik belekötnek a kurucok és labancok, az 1848 utáni függetlenségek és aulikusok, illetve a haza és haladás mai hívei között kialakult konfliktusok azonosításába (13. old.). A magam részéről azt tartanám szerencsésnek, ha ebben a részben arról is szó esne, hogy egy időben a konzervativizmus a kozmopolita szemlélettel, a nacionalizmus pedig a radikális demokratikus reformok követelésével fonódott össze. Ezáltal is távolabbra kerülhetnénk ugyanis a magyar politikatörténetet uraló sztereotipikus és determinisztikus felfogástól.

Nemzetkarakterológia. Körösényi történeti és irodalmi távlatot akar adni elemzésének és ezért beemeli a politikai kultúrával foglalkozó fejezetbe a múlt századi és a század eleji nemzetkarakterológusokat is. Jó lett volna, ha itt explicitte teszi, hogy a fenti urakra alapvetően két, különböző módon hivatkozik: egyrészt mint a politikai kultúrát vizsgáló amatőr társadalomkutatókra, másrészt pedig mint a magyar közgondolkodás, vagyis a politikai kultúra, tipikus reprezentánsaira. Társadalomtudósokként kezeli őket a 26. oldalon, ahol azt idézi tőlük, hogy a magyar visszahúzódó, passzív, cinikus, a politikától elforduló alkat. A következő oldalán szereplő idézetben viszont, amely idézet szerint a magyarok folytonosan és feleslegesen pártoskodnak, e nemzetkarakterológusok már átlényegülnek a politikai kultúra megfigyelőiből hordozóivá. Egyébként a két állítás között – tudniillik, hogy apolitikusak és hogy folyamatosan pártoskodók volnánk – némi feszültséget, hogy azt ne mondjam, ellentmondást érzek. Erre az ellentmondásra Körösényi nem reflektál, amit bölcsen tesz, hiszen ha kimondaná, hogy a nemzetkarakterológusok empirikus bizonyítékokkal alá nem támasztott kijelentéseket tettek, ráadásul mindannak, amit megfigyelésük tárgyáról állítottak, az ellenkezőjét is elmondták, akkor ezzel megkérdőjeleznék az őket tárgyaló, egyébként nagyon érdekes néhány oldalnak a jogosultságát.

A politikai kultúra kutathatósága. A szerző nagyon jó összefoglalót ad a magyar politikai kultúráról (elsősorban a Simon–Bruszt szerzőpáros munkáikra támaszkodva), ami különösen elismerésre méltó teljesítmény olyasvalaki tollából, aki elsősorban az intézmények magyarázó erejében hisz. Kissé elhamarkodottnak tűnik viszont az a megállapítása, hogy a véleményeket tudakoló kérdőíves kutatás kevéssé visz előre a politikai kultúra megértésében (29. old.). Ha egy konkrét véleményből (pl. hogy helyesli-e valaki a demokráciát) nem lehet pontosan megjósolni a politikai rendszer jövőjét (pl. stabilitását), abból még egyáltalán nem következik, hogy az attitűd-kérdések kombinációjának intelligens interpretálása ne tükrözhetné az adott politikai kultúra főbb vonásait.

Nacionalizmus. Körösenyi a magyar nemzettudat jellemzése kapcsán annak gyengüléséről ad hírt (31. old.). Ennek a megállapításnak bizonyára van alapja, de a kérdéskörhöz az is hozzátartozik, hogy etnocentrikus attitűdök is kimutathatóan jelen vannak Magyarországon. Ebből a szempontból a szerző figyelmébe ajánlom a Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevelének (*Igazságosabb és testvériesebb világot! 61 old.*) a politikai kultúra ezen eleméről adott árnyalt leírását: „A nemzet múltja, öntudata, önbecsülése egyensúlytalanná lett, s ezért ingadozik a szélsőséges, gyakran pártpolitikai érdekekre felhasznált sovíniszta, rasszista túlzások és a sajátos nemzeti értékeket alábecsülő, a gazdasági-gyakorlati hasznot előtérbe állító felfogás között.”

Civil kultúra és társadalom. Sokan a participatív politikai kultúra gyengesége miatt törekenynek látják a kelet-európai demokráciákat. Körösenyi, a politikai kultúra klasszikusait idézve, mintegy a saját fegyverüket fordítja e politológusok ellen, és cáfolja, hogy a konszolidált demokráciák folyamatos állampolgári aktivitást igényelnének. Ugyanakkor azonban érdemes lett volna felvetni a kérdést, hogy ha a rendszerstabilitást nem, akkor valami mást fenyegetnek-e a politikai kultúra hiányosságai. A könyv olvasójának az lehet az érzése, hogy semmi lényeges negatív hatásuk nincs, és így a „civil társadalom gyengeségéről lamentálók”-nak (ahogyan a könyv egy másik részében, a 163. oldalon a szerző nevezi őket) nincs okuk és joguk az aggodalomra. Azonban ezek a „lamentálók” számos olyan függő változóra hivatkoznak, mint például a demokrácia minősége, a társadalom problémamegoldó képessége, rugalmassága, integritásága, a közterhek viselésére való hajlandóság stb., amely változók talán mégis megsínylik azt a nehezen tagadható, bár Körösenyi által kevésbé hangsúlyozott tény, hogy Magyarországon mind a politikába, mind a polgártársakba vetett bizalom, mind pedig az egy főre jutó társadalmi szervezetek száma mélyen az nyugat-európai átlag alatt van. Ezek a tényezők egyelőre nem fenyegetik a rendszer stabilitását, de abban nem lehetünk biztosak, hogy megváltozott külpolitikai és gazdasági körülmények között nem válhatnak ilyen szempontból is veszélyforrássá.

A könyv nyelvezete. Körösenyi láthatólag nagyon komolyan veszi a politikai és a politológiai nyelv közötti különbségeket, és folyamatos küzdelmet folytat az értéktelített kifejezésekkel. Ez a küzdelem különösen az egyes irányzatok megnevezésére használt címkéknél figyelhető meg, amelyek esetében az idézőjelek gyakori használatával utal az esetleges konnotációkra. Ugyanakkor mintha a könyv során is változna az egyes kategóriák megítélése, Csurkáékat például néhol nemzeti radikálisoknak, máshol „nemzeti radikálisoknak”, időnként pedig szélsőjobboldalinak nevezi, majd azt is állítja róluk, hogy rendszerellenesek, de nem szélsőségesek (111 old.). Ezek a szóhasználati váltások – de mindenekelőtt a töméntelen idézőjel – véleményem szerint egyszerre jelzik a szerző gondosságát, bizonytalanságát és a politológiai alapfogalmakkal kapcsolatos konszenzus hiányát. A nyelvezet másik jellemzője, az absztrakt fogalmak sokasága pedig segíti ugyan a magyar eset beillesztését a nemzetközi politológiai irodalomba, de a konkrét viszonyok pontos megértését már kevésbé. Például abból, hogy a világháború előtti politikai rend-

szert az integráció és a mobilizáció alacsony foka, a verseny korlátozott-sága és az erős adminisztratív kontroll jellemezte, nem feltétlenül jön rá az olvasó, hogy itt erőszakkal, cenzúrával, az állampolgári jogok korlátozásával eltorzított demokráciáról volt szó.

Bal és jobb. Körösi hangsúlyozza, hogy a magyar politika jól leírható a bal–jobb kategóriáival, különösen a kulturális bal–jobbal, ugyanakkor elismeri, hogy a pártok gazdasági profilja nem simul bele a kulturális dimenzióba. Nem hangsúlyozza azonban eléggé a magyar helyzet specialitását, vagyis azt, hogy a jobboldalnak inkább baloldali, a baloldalnak inkább jobboldali gazdasági profilja van. A Fideszt és az MDF-et a gazdasági dimenzióban a jobboldalra helyezi, az MSZP-t a baloldalra. A társadalmi különbségek csökkentését, a privatizáció leállítását, a szociális kiadások növelését kampányuk középpontjába helyező ellenzéki pártokat azonban, legalábbis 1998-ban, valószínűleg nem szerencsés gazdaságilag jobboldalinak minősíteni. A gazdasági és kulturális dimenzióknak – a Nyugathoz képest fennálló – diszkrpanciája magyarázatot igényel, és felveti annak kérdését is, hogy milyen hosszú távon várható ennek a képletnek a fennmaradása. Ha valaki, akkor Körösi lenne alkalmas ennek a kérdésnek a megválaszolására, de ehhez persze az kell, hogy magának a kérdésnek a jogosságát elismerje.

Polarizált pártrendszer. A 111. oldalon Körösi azt állítja, hogy a magyar pártrendszer a polarizált sokpártrendszer típusához áll közel, illetve, hogy a centrifugális polarizáció tendenciájával és a centrum létevel jellemezhető. A magam részéről egyik állítással sem tudok egyetérteni. Centrifugálisnak akkor lehet nevezni egy pártrendszert, ha a jobb–közép pártok a szélsőjobboldali pólus, a balközép pártok pedig a szélsőbaloldali pólus felé mozognak, illetve, ha a szélsőbaloldali és szélsőjobboldali pártok ereje nő. Magyarországon viszont a szélsőséges pártok nem erősödtek meg számottevően, a többiek pedig, talán az egy KDNP kivételével, nem közeledtek a szélsőséges pártokhoz. Sőt, az MSZP baloldali szárnya és a kisgazdapárt is a közép felé mozdult el, illetve, vesztek jelentőségükből. Ennek magyarázata pedig éppen az, hogy Magyarországon nincs centrum. A Körösi által a centrumba sorolt pártok: az SZDSZ, az MSZP egy része, az MDNP, az MDF egy része és a Fidesz talán osztoznak bizonyos célokban, de politikailag ennek nincs különösebb jelentősége, hiszen az említett pártok a cselekvések síkjában semmiféle egységet nem alkotnak. Érdekes, hogy míg a bal–jobb relevanciájának indoklásában Körösi központi jelentőséget tulajdonít a koalíciókötési szokásoknak, a centrum létezése kapcsán mellőzi a pártkapcsolatokat és a koalíciókötési szokásokat. Ez különösen azért problematikus, mert a centrum éppen a kormányzati pozíciót szilárdan kézben tartva idegeníthetné el a centrumon kívüli pártokat a politikai rendszertől, és ezáltal indukálhatná a centrifugális versenyt. Magyarországon viszont a Körösi által felrajzolt (egyébként meglehetősen tág) centrumon kívüli erők is komolyan reménykedhetnek abban, hogy egyes „centrum” pártokkal szövetségben kormányra kerülhetnek. Ennyiben is érthető az, hogy, mint később maga Körösi említi, 1994 után az ideológiai távolságok csökkentek. Az utóbbi adat

egyébként megint csak ellentmond annak, hogy polarizált pluralizmus lenne Magyarország.

Törésvonalak. Az elegancia a politikatudományi munkák elbírálásánál is elsőrendű szempont, Körösiányi törésvonal-elemzése pedig kifejezetten esztétikusnak mondható. Bár a gondolatmenet kereksege valamelyest sérült volna, de talán mégis jobban kellett volna hangsúlyozni a szövegben, hogy a magyarok politikai cselekvését meghatározó szempontok jelentős része, így például a szerző által is említett életkor vagy az iskolázottság, nem jelölnek ki olyan, egymástól elkülönülő, stabil, társadalmi-demográfiai csoportokat, amelyekre konfliktus-intézmények sora épülhetne fel. Ezzel a résszel kapcsolatban az is felmerülhet kérdésként, hogy a Körösiányi által a hármas törésvonalrendszerbe beemelt változók közül a nómenklátúra-eredet képes lehet-e hosszabb távon, generációkon keresztül fennmaradni és a politikai cselekvést meghatározni, ezáltal eleget téve a törésvonal-fogalom által megkívánt stabilitásnak. További gondot jelez az, hogy a Körösiányi által kialakított hármas (liberális, szocialista, konzervatív) társadalmi, szervezeti és ideológiai tagolódás annak a pártstruktúrának felelt meg, amely a modell megszületésének időszakában, 1990–1994 között jellemezte a magyar pártrendszert. Az azóta lezajlott változások felvetik a kérdést, hogy miért van manapság a törésvonal-tagolódásnak ilyen csekély befolyása a koalíciókötési stratégiákra. Erre a kérdésre Körösiányiék már csak azért is választ kellene találnia, mert egyébként, a meggyőző érvek ellenére, az olvasónak az az érzése támadhat, hogy a kilencvenes évek elején a szerző a gombhoz varrta a kabátot, vagyis hogy a létező szocio-kulturális, intézményi és ideológiai változók közül azokra figyelt elsősorban, amelyek az éppen akkor fennálló pártszövetségeket jól magyarálták.

Táblázatok és kitekintés. Különösen hasznosak és informatívak a könyv táblázatai, bár időnként tartalmazznak olyan kisebb hibákat, amilyen például a 136. oldal 3. táblázatában az 1993-as Fidesz-szavazók 120 százalékos aránya. A következő kiadásokba talán még több olyan táblázatot is be lehetne illeszteni, amely a magyar és nemzetközi adatokat együtt tartalmazza. Addigra már talán a kelet-európai adatok is inkább elérhetőek lesznek, és ezáltal a tranzitológiai perspektívát is, amely most mintha hiányozna a könyvből, erősíteni lehetne. Továbbá egyenletesebbé lehetne tenni a külföldi példák szerepeltetését is, ugyanis most egyes fejezetekben (pl. a választási rendszereknél) a külföld egyáltalán nem bukkan fel, máshol viszont (pl. a kormányoknál) az olasz esetet oldalaikon keresztül tárgyalja a könyv.

Stratégiák. A törésvonal téma feszes logikai vázra épül fel, ezzel szemben a pártok szavazatszerzési stratégiáit elemző részről – bár rendkívül gazdag érdekes és releváns megfigyelésekben – ez kevésbé mondható el. A Körösiányi által megnevezett hat dimenzió a következő: a politikai napirend meghatározása, a pártok pozitív arculatának kialakítása, a kompetencia, a populizmus és a bal-jobb dimenzióiban elfoglalt jó pozíció és végül a társadalmi csoportok megnyerésének dimenziója. Már az elnevezések is mutatják, hogy itt meglehetősen különböző természetű, ugyanakkor egymást időnként átfedő kérdéskörökről van szó. Javaslatom nem

feltétlenül a dimenziók átnevezése vagy átcsoportosítása lenne, hanem – legalább vázlatos – deduktív megindokolása annak, hogy miért éppen ez a hat dimenzió fontos.

Szellemi irányzatok. Ugyanez vonatkozik a kormányzásról való gondolkodásmódok katalógusára. Körösenyi itt egyrészt felállítja a guvernamentális és emancipatorikus felfogások ideáltípusát (kétszer is megismételve ezek jellemzőit, először a 197. oldal lábjegyzetében, majd a 198. oldalon), másrészt megkülönböztet hét irányzatot: a guvernamentálisnak mondott parlamentáris felfogást, a liberalizmust, amely szintén a guvernamentális kategóriába látszik tartozni, a nacionalizmust, ami inkább emancipatorikus, az emancipatorikus felfogást, amelynek hovatarozását a neve is mutatja, valamint a depolitizáló, antipolitikai és konszenzusorientált szemléleteket, amelyek kívül állnának a két fő ideáltípuson. Ahogy a fentebbi versenydimenziókat, így ezeket az irányzatokat is jó lenne táblázatba foglalni, akkor ugyanis kiderülnének az átfedések, illetve hogy ontológiai státusuk különböző: empirikusan is elkülönülő irányzatok és absztrakt, analitikus modellek is vannak köztük.

Plurális kultúra. Körösenyi (az elitstratégiáktól eltekintve) a konszenzusos modellhez sorolja Magyarországot. Értékelése számomra alapvetően meggyőző, kivéve a politikai kultúra többdimenzióssá minősítését (370. old.). (Egyébként a lijpharti modellre hivatkozása annyiban nem pontos, hogy Lijphart nem a politikai kultúrát, hanem a pártrendszert osztályozza egy- vagy többdimenziósként a *Democracies*-ban. A bizonytalansáért azonban elsősorban Lijphart a felelős.) Valójában a magyar társadalom széles rétegei nem rendelkeznek különálló erős csoportidentitásokkal, vagyis a magyar társadalom és kultúra, bár magában foglal szubkulturákat, összességében inkább homogénnek, mint heterogénnek tekinthető. E tény felismerése alapot jelenthetne a konszenzusos intézményi modell bírálatához, hiszen a konszenzusos modell mindenekelőtt az egymásnak feszülő szociális-kulturális tömbök esetében indokolt. Mivel Körösenyi, ahogy egyéb írásaiból kiderül, nem rajong kifejezetten a konszenzusos technikákért, itt, véleményem szerint, jó lehetőséget hagyott ki bírálatának felmutatására.

Végül befejezőképpen, a részletektől elszakadva, újra csak azt kell hangsúlyoznom, hogy Körösenyi András könyve a fiatal magyar politikatudomány talán legfontosabb, a továbbiakban megkerülhetetlen alkotása.